

MAARJA

78. Ristiusu importeeritud nimedest kogu Baltikumis üks kultiveeritumaid on Maarja ja seda kahel põhjusel: kõigepäält importeeritavas katoliku kirikus endas Madonna kultus oli paisund äärmuseni, kuna teiselt poolt “püha” Maarja sobis suurepäraselt endiste paganusaja haldjate järeltulijaks ja kõigi nende haldjaemade uueks isikunimeks, sulatades siis nõndaviisi endasse ristiusu kui ka paganuse elemente ja kasvades kuradi ning puugi kõrval mingiks suurkujuks Baltikumi rahvaste uuemas (orjaaja) usundilises loomingus (Maarjast Lätis vt. Šm, LM 28—31, 13 ja tema artiklit. “Laima un Māra” (MVM III 940—941); Lautenbach, Очерки I 109.) Maarjast Eestis vt. Eisen, EM II 69—84. Vrdl. ka Maarja suurt rolli Soomes — vt. K. Krohn, SRÜ 214—245.).

Väga populaarne on Maarja nimi Liiviski ja esineb mitmes ühendis: Mōri (lvI) ~ Māri (lvL) ~ Māra (LF I li 32 — vrdl. lt Māra, eestiski mulgi jm. murdeis Maari); sageli teda nimetatakse üldse “ema”-tendentsi järele Maarjaemaks = Mōr(i)-jema (L, Sr, Pr, V), kellel teatakse olevat sōsargi (*Pr 259); “ema” kõrva on tekkind ka maarjaisa = māri-iza (L), samuti maarjaneitsid = māri-neitsōd (lvL) — mōri-neitsōd (lvI) — mōrō-nēt’sad (Kr) ja maarjapoisid = mōri-puošid (L) ning isegi kogu maarjarahvas = māri-ro’uz. (L) (Võib-olla on mõjutand Maarja terminoloogiat ka vahe Ida ja Lääne usulahkes: kreeka-katoliku kirik kujuteleb Maarjat ju teatavasti emana, rooma-katoliku kirik sellevastu neitsina.). Püha Maarja allikast vt. § 12, lhk. 23.

Ristiusu Maarja olevat taevataadi ema (V — vt § 21, vrdl. veneusuliste богоматеръ) ja on seotud paljude kommete, keeldude ja käskude kui ka tähtpäevade pühitsemisega, esineb palveis, nõiasõnus, kõnekäänes jne. jne. (Isegi niikaugele läheb asi, et painaja talli tulles tõgab vaevatavat looma: “Tere õhtut, lehm, kas sa püha Maarjat ka ootasid?” (Sr 69 = S. 187).), kuid jäägu selline võõrast algupära, kirikult ülevõetud Maarja siinkohal ligemalt puudutamata, — meid huvitab seekord pääasjalikult Maarja omapärastamine Baltikumis, see rahvaloomingu läbiseeditud, ümbertöötet ja kohandet kompromiss-Maarja, kelle sisulise koosseisu määravad katoliku madonna kõrval veel haldjaemad — matroonid. Me teame ju, et kogu Baltikumis (ja mujalgi ristiusu mais) Maarja on sageli lihtsalt interpolatsiooniks, uueks nimeks või niiöelda ajakohasemaks sildiks vanale kaubale: kuna haldjad kiriklik tolliamet brakeeris tagakiusu ja põlastusega kolikambrisse, siis Maarja firma all nad olid täiesti vastuvõetavad ja püsisid aastasadu.

Sellise kompromiss-kujuna Maarja esineb väga mitmekesiseis funktsioones ja satub kokku mitme haldjate grupiga. Nii samastetakse Maarjaema mõnikord maaemaga (Kr) ning nimetatakse muru ja rohtu Maarjaema pääks või juukseiks (Pr — vt. § 47); teinekord aetakse segi metsaema ja Maarjaema nimed (*Pr 144 — § 53). Maarjapoisid öeldakse asuvat rehes, kus nad peksvat vilja ja kütvat ahju (L — vrdl. § 45); maarjaneitseid sellevastu nähtud saunas, nad olnud väga ilusad, suurte pikkade juustega (L); ka nimetatakse maarjaneitseiks puukoid (V), kes on tuttav teiseks “püha neitsi” nime all (vt. § 23); ainult lastehirmutisena

esinev maarjaisa elutsevat ahju taga ja haaravat kinni sinna tükkivaid lapsi (L). Iseäranis palju kokkupuuteid on Maarjal õnne-, alias mureemaga (§ 75—76), kelle kõrval ka tema hoolitseb inimeste ette ja aitab hädalisi, kusjuures Maarjaema erialaks on sünnitajad (Pr 114) ja vaeslapsed (Pr 259); ta ise ütelnud, et rannas nutavad isatud ja metsas ematud vaeslapsed ning vajavad ta abi (Pr 132); vaeslaste häätegitjana kujuteleb teda ka karjalaulukene:

Kõik karjalapsed on kodus, vaeslaps üksi pole kodus;
kõik lehmad on kodus, päitsik üksi pole kodus, —
vaeslaps ja päitsik on Maarjaema koplis.

LF I Kr 55.

Juba sünnitajate abilisena Maarja on tihedas kontaktis saunaga, mis on olnud sünnitamispaiaks nii eesti, läti kui ka liivi naiste. Teiseltpool oli eelpool juttu, kuis laupäeviti pärast vihtlemist jäetud sauna viht, seepi ja kapaga vett, et ka saunaema, resp. Maarjaema ja maarjaneitsid saaksid end pesta (vt. § 46). Suurte pühade õhtuil viidud sauna ka saia, liha, õlut nende Maarjaemade ja õnneemade jaoks, kes tulnud sinna end pesema (Pr); samuti jäetud jõulu, vanaaasta ja kolmekuninga öiti küünal lauale põlema, pandud saia, liha, võid lauale ning oodatud jumala ingleid ja maarjaneitseid ehk pühi neitseid külla; vanaaasta öö läbi põlend küünal, piibel olnud lahti ja tool laua man, sest arvatud, et Maarjaema tuleb siis lugema (Kr). Ühenduses Maarja saunas vihtlemisega olgu esitet ka üks Liivis väga armastet ja Lätiski laialt populaarne hällilaul:

Kus sa lähed, maarjaneitsi, kuldne luud kainlas (~ kainla all)?

— A. See (ju) ei ole (sugugi) kuldne luud,
see on kõivu (= kase) alumine — haljas oks.

— B. Ma lähen Maarjal tuba — põrmandut puhastama,
Maarjal (—talle) tulevad kuldsed külalised — (NB!) vaderid
(peente punaste riietega,
ilusate valgete mütsega).

Puhastan sauna, sauna esist,
las külalised “lustigu” (s.t. olgu lust) tulla.

SjWied, LGr 365; Set Ii; Set Ir; Ket Kr; LF I L 4, L 66, L 128; Pz 7, Pz 9; Ii 16, Ii 32; Sr 3; Kl 3, Kl 10 — vt. LD I, lhk. 874—875, Nr. 1101 ja Nr. 5012—5019.

Lõpuks Maarjaema on identifitseerund täielikult mereemaga, millele vastavalt ka mere- neitseid ja isegi kalasavalisi kutsutakse maarjaneitseiks ja mererahvast maarjarahvaks (Maarja muutumist spetsiaalselt mereemaks on mõjutand kah katolikuaegne õpetus veest kui tähtsaimast elusünnitavaist elemendist: üks siis ühendetigi sünnitamismatroom Maarja kõigega, kus oli tegemist (elu) veega, isegi pisaratega (vaeslaste hooldaja!) või piimaga (loomade kaitsja!), kuna näit. põua aegu paluti Maarjalt vihma jne. (vrld. Brastiņš, Latviešu dievturības atjaunojums 12).); huvitav on siinjuures, et selline nimemuutus on sooritet järjekindlasti ainult Lääne-Liivis, kus maarjaneitsi on muutund isegi lastehirmutiseks

nagu Eestis näkk, kollega hoiatetakse lapsi randa minemast, sest maarjaneitsi võtvat kinni ja viivat mere põhja oma koju (L; vt. § 59—61, 63, 65, 66 ja 68; eriti vt. L 23 ja L 63 = S. 38 E = S. 32). Ida-Liivis sellevastu on püsind igalpool “mererahva” terminoloogia, ja üksi juhuslikult öeldakse, et ka Maarjaema tuleb mõnikord veest välja või peseb end vees (Sr); ainult üht sorti libedat soomusita lestakala kutsutakse ka Ida-Liivis maar jälestaks (Sr, Pr), sest Maarja oma lastega söönuvat seda kala (Pr 132). Järgnegu nüüd üksikuid muistendeid Maarjast.

MAARJAEMA AITAB VAESLAST (S. 38 D)

Ükskord olnud Sulgmō kangrul (Pr) karjas üks pisikene tütarlaps, kellel pole olnud ema. Sääl tulnud tema manu väikene naine ja küsind: “Hää laps, kes sul kodus pääd ka otsib ja soeb?” Laps vastand, et ei keegi. Siis see naine otsind lapsel täisid pääst (ja neid olnud kolepalju!), kammind ta juukseid, sidund valge rätiku tal pähe ja öelnud: “Nüüd sa hoiu seda rätti, kuni ma annan sulle taas uue.” (Enne sel lapsel olnud pääs takune rätik, sinivalge-ruuduline.) Plika tulnud õhtul koju, ilus valge rätik pääs nagu lumi. Perenaine küsind, kust ta selle saand. Siis laps jutustand, mis tal metsas juhtund, ja inimesed arvand, et see olnud tõesti Maarjaema või jällegi ta sõsar. — Teise nädala laupäeval ta tulnud taas ja andnud seekord kollase pääräti, kuna valge võtnud tagasi, et pesta seda taas puhtaks. Inimesed küsind lapselt, kas see naine pole olnud vast tema surnud ema nägu, kuid karjalaps vastand, polnuvat ema. Nõnda see naine hoolitsend kogu suve karjase ette ja sügisel see laps surnud ära. — Pr 259.

MAARJAEMA SÜNNITAMISEL (S. 38 B)

Kuolka-külas üks naine olnud saunas haige juba kolm päeva. Sääl öösel üks mees läind välja kusele ja näind ilmsi, et üks naine joosnud sauna, see naine olnud väga ilus inimene, isemoodi riided seljas. Mees vaadand ikka seda, kui keegi korruga nagu hüüdnuks: “See on Maarjaema!” Mees läind tuppa, äratand oma naise ja käsknud tõusta kohe üles ja minna sauna, nüüd sündivat silmapilk laps, Maarjaema läinuvat juba sauna. Naine küsind, kuis mees seda teab. See aga vastand: “Mine aina, küll ma tean, praegu ma muud ei ütlet, tõtta aga minna.” Kui naine saand sauna, sääl sündindki laps. Ja ka need naised, kes olnud sääl saunas, kuulnud, kuis üks läind poekili “klap”, nagu keegi tuleks sisse, pole ent nähtud kedagi. Pärast naised tulnud tuppa küsima, kuis mees seda teadnud. Siis ta jutustand kogu loo. — Pr 114.

MAARJAEMA VIHTLEB SAUNAS (S. 38 A)

1) Ühel laupäeva õhtul hämaras üks mees tulnud külast koju ja sattund tulema sauna mant mööda. Ta kuulnud, et saunas nagu inimesed sumistaksid juttu, ja arvand, et Üzkila poisid on tulnud Sigrög-küla tüdrukute manu ja pugend natukeseks sauna varju, sest olnud

veel vara. Mees läind kah kaema, kes säääl on. Nii kui ta avand sauna ukse, säääl ta näind, kuis üks suur jäme naine pesnud ennast. Mehel hakand nii hirm, et pole teadnud, mis teha. Joostes saunast välja ta löönd peaaegu nina puruks. — See naine olnud nimelt Maarjaema. — Sr 109.

2) Teinekord üks poiss Pitrög-külast (ja nimelt rätsep Vilberg — Pr 162) läind laupäeva õhtul hilja pimedas Nittöl-talu (Pr) sauna vihtlema, sest neil endil sauna pole olnud. Ta kuulnud nagu vihtlemist saunas, läind ukse taha küsima, kes säääl on, ega ole saand mingit vastust. Ta arvand mõne mehe veel vihtlevat ja astund rahuga sisse, riietund lahti ja hakand pesema. Säääl tulnud pimedast nurgast ja läind ukse poole üks naisterahvas, kirju suurrätt ümber, nii imeilus, millist poiss polnud enne näind; valge seelik olnud tõstetud tal vähe üles, nii et paistnud ka naise imepeened jalad. Naine läind ukse manu ja kadund äkki ära, ilma et avanuks ust. Poiss ehmund koledasti ja joosnud joonelt Nittöl-talu tuppa kõnelema, mida ta näind. Kõik imestand ja arvand, et kes see siis muud võind olla kui Maarjaema ise, kelle jaoks jäetud ikka sauna vett ja puha. — Pr 26 ja Pr [162].

3) Teise variatsiooni järele poiss süüdand saunas tule ja näind siis alasti naist pesemas, kes olnud Maarjaema; poiss joosnud välja kui kuul. — Pr [3-] (Olgu mainitud huvitavaks paralleeliks, et Eestis käivad öiti saunas vihtlemas, maa-alused, nagu illustreerib seda järgmine lookene. — Pererahvas vihelnud hilja õhtul, jätnud viha ja kapa sauna, saun jäänd soojaks. Tüki aja pärast tüdruk läind pesu ja riiete järele, avand ukse ja ehmund: saunas vihelnud laval hulk suursugu naisi ja lapsi. Üks emand tulnud kohe tüdruku juurde ja öelnud: “Ää karda meid ühtigi, — meie oleme Moa-alused ja tulime siia teie sauna koa vihtlema: meil on see kord kao ja jõe vesi külm, ja ei või lapsi sial pesta, selle pärast tulime teile võeraks. Tule, ma tahan sulle miskid assa (= asja) selle mälestuseks kinkida.” Ta annud tüdrukule väga ilusa kuldkee, ja tüdruk polnud toond sest ajast pääle enam ilmatski vihta ega veeriistu saunast ära, et maa-aluste emand saaks vihelda säääl oma lapsi. — H II 39, 296 (422) < Koeru.).

MEREEMA ANNAB KALURILE MAARJA JAOKS MAARJA-LESTI (S. 38 C)

Maarjaema olnud selline peen ilus inimene. Kord keegi vanamees püüdnd lesti koos oma naisega. Nad saand veel väga vähe, korjand võrgu tühjaks ja heitnd uuesti merre, et saada lisa. Säääl paat hakand jääma nagu raskemaks. Nad vaadand järele, — ja mõtelge, üks noor poisikene pidand paati kinni ja keskealine naine tõstnd pää paadi man veest üles ja pannud neil paati suure ilusa konnakarbikesist korvi täis maarjalesti, ütelnud veel ise, rutaku nad koju, Maarjaema tulevat nende manu külla täna õhtupoolikul, andku nad talle süüa ainult neid libedaid lesti — need olevat Maarjaema lestad, muid lesti ärgu andku, tema korjanuvat neid kogu päeva koos pojaga meres — nad olevat ka Maarjaemaga sugulased. See olnud vist üks mereema oma pojaga.

Vanamees naisega tahtnud valada ühte kokku need lestad, mis nad ise püüdnud ja mis neile antud, kuid see naine pole luband, sest need olevat kõige peenemad lestad, neid kutsutavat maarjalesteks. Seda korvi ta pole võtnud tagasi: nad saavat selliseid küllalt. Siis vanamees naisega sõudnud randa ja keetnud neid lesti. Sääl tulnudki selline ilus keskealine naine, enam noor kui vana, ja see olnudki Maarjaema, öelnud, ta olevat nüüd väsind, olevat palju ajelnud: metsas nutvat ematud vaeslapsed, rannal taas isatud, kõikide manu ta pidavat jõudma. Ja siis ta seletand kah: “Jah, need lestad on minu lestad, teise soomusega lesti ma ei söö, sest need on minu suu jaoks liiaks karedad.” Nõndaviisi need lestad saandki nimeks maarjalestad. — Pr 132.